

Merkillistä sananselitystä (Jorma Koivulehto)

Sanojen alkuperän tutkiminen ei ole mitään muttu-hommaa. Sen ainakin pitäisi olla ankaran kurinalaista tutkimusta. Tämä kirjoitus on syntynyt huolesta etymologisen tutkimuksen nykytilasta Suomessa. Löyhää ja mielivaltaista sanojen yhdistelyä, ainakin vaihtoehtoisina selityksinä mainittuna, tapaa jo liian usein.

Viime vuosina on ilmaantunut kaksi toisistaan hyvin jyrkästi poikkeavaa suuntausta suomen sanojen alkuperän tutkimuksessa eli etymologioinnissa. Niiden kriittinen tarkastelu on ehdottoman välttämätöntä, varsinkin kun kirjat ovat ilmestyneet arvostetussa sarjassa *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* (SUST).

Eino Koposen etymologinen avaus: mahdollisimman monta omaperäistä sanaa lainasanojen tilalle

Eino Koponen puolustaa väitöskirjassaan (1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*, SUST 230) näkemystä, jonka mukaan valtava määrä suomen ja sen lähisukukielten sanoista on ns. deskriptiivis-onomatopoeettista lähtöä, siis äännesymboliikkaa. Tämä ei vielä ole kovin uutta. Vanhastaankin on esiintynyt suuntaus, joka pyrkii selittämään sanoja juuri tähän tapaan, varsinkin niitä sanoja, joille ei ole löytynyt parempaakaan selitystä. Tällaisiin selityksiin on usein turvauduttu myös lainaetymologian torjunnassa: jos jotenkin vain on mahdollista, sana selitetään mieluummin deskriptiiviseksi kuin lainaperäiseksi. Tällä linjalla on vankasti myös Koponen.

Uutta -- ja samalla kyllä vanhaakin, 1800-luvulta -- on Koposella kuitenkin "juuren" käsite; se on hänen hypoteesinsa kantava voima. Suuri osa sanastosta voidaan hänen mukaansa palauttaa ns. deskriptiivisiin (onomatopoeettisiin, ekspressiivisiin) "juuriin" (S. 51-58), ts. ne ovat syntyneet äännesymbolista tietä. Näillä juurilla on seuraava rakenne: konsonantti + vokaali + konsonantti; usein jälkimmäinen konsonantti on nasaali likvida (*l, r*) tai nasaali *m*, usein myös *h*, mutta muutkin konsonantit käyvät (ei kuitenkaan *s*, koska sellaisia "juuria" ei nyt satu löytymään: on kyllä *kihistä, kihise-*, mutta ei **kisise-*). Vokaali saa varioida vapaasti. Koponen esittää itse seuraavan esimerkin: onomatopoeettinen juuri **tVr-* (*V*= mikä tahansa vokaali) + (tunnettu) suffiksi *-ise*: *tar-ise-*, infinitiivi *tarista, tir-ise*, infinitiivi *tiristä; torista, turista, tyristä, täristä, töristä*.

Tähän asti on kaikki hyvin. Tällaiset onomatopoeettis-deskriptiiviset ("ekspressiiviset") verbiketjuthan ovat kaikkien tuntemia; niiden ekspressiivinen, äännemaalailtava luonne näkyy siinäkin, että neutraalein vokaali, *e*, esiintyy niissä sangen harvoin: *kal-ise-, kol-ise- ~ kili-se-, kum-ise- ~ kim-ise-, puh-ise- ~ pih-ise-, rät-ise- ~ rit-ise- ~ rut-ise-* jne.

Koposen esimerkkijuureen **tVr*- kuuluu hänen mukaansa myös "korrelaatteja": kuten *taru* 'kertomus', *taroa* 'kiroilla; töhertää', *tireä* 'kiivas, äkäinen', *tora* 'riita', *torua* 'moittia', *toru* 'torvi' (s. 53). Tällainenkin on ennestään jossain määrin tunnettua, tosin Koposen kaikki selitykset eivät vakuuta: esim. *tora* 'riita' on lähteiden mukaan paljon vanhempi sana (ja vielä *a*-vartalo!), eikä se voi mitenkään primaaristi juontua tuosta aivan nuoresta deskriptiiviverbistä *torista* 'korista, turista, solista' (eikä myöskään esim. verbistä *torottaa* 'soittaa suuta; lorottaa', joka myös mainitaan "korrelaattina").

Juuresta voidaan muodostaa ns. "laajennettu juuri" liittämällä siihen vielä toinen konsonantti. Tällaisilla juurilaajenteilla on siis rakenne **tVrC*- (*C* = joku konsonantti). Ensimmäisenä ryhmänä on "Perus- t. motivaatiomerkitykseltään onomatopoeettisia, ääntä, liikettä t. mentaalista tilaa kuvaavia - - sanoja", kuten: *terhentää* 'ärhentää', *terhakka* 'vikkelä, tarmokas', *terho* 'tarmo, into', *tirskua* 'nauraa; herua', *turskua* 'pursua', *tärskyä* 'iskeytyä', *tärsky* 'isku' jne., jne. (s. 53). Tällaisetkin sanat ovat toki usein äännesymbolisia, kuten on jo vanhastaan nähty. Siihen ei tarvita kuitenkaan mitään erityistä "juuriteoriaa".

"Neutraalit" sanat juurihypoteesin kourissa

Lopulta tulevat sitten merkitykseltään aivan "neutraalit" sanat (s. 54-55): esimerkkeinä Koposella on mm. *tarja* 'säleikkö, ritilä, irtopohja', *tarjeta*, *tarjota*, *tarkka*, *tarmo*, *tarpoa*, *terni*(maito), *terho*, *terttu*, *terä*, *torjua*, *turha*, *turkki*, *turmella*, *turpa*, *turva*, *turvota*, *törmä* jne. Näiden johtelu *tVr*-juuresta menee jo täysin käsittämättömäksi. Miten esim. sellainen kantasana kuin *terä*-- jonka edustaja tavataan permiläiskielissä saakka! -- voisi edes teoreettisesti kuulua tähän, kun ei ole edes "juurivarianttia" **terise* : *teristä* (*e* on näissä verbeissä harvinainen!)? Ja miten niin erimerkityksiset sanat kuin *turha*, *turkki*, *turmella*, *turpa*, *turva*, *turvota* voisivat juontua samasta kannasta (vrt. *turise*-, *turista*)?

Koponen väittää kuitenkin esimerkiksi, että *tarjota* liittyy 'tyrkyttää, ojentaa' - "merkitysryhmään". Tätä merkitysryhmää taas edustaa esim. *tyrkätä* 'sysätä' (s. 53). "Ainakin *tarmo* ja *tarpoa*, mahdollisesti myös *törmä* (vrt. *törmätä*) liittyvät merkitysryhmiin 'voimakas, raju' ja 'sysätä' työntää." Näitä merkitysryhmiä taas edustaisivat mm. *tirhakka* 'vikkelä, reipas' ja sitten *tyrkätä* ja *tyrkyttää*. -- Tällainen on puhdasta subjektivismia ja mielivaltaa.

Jokaiselle järkevälle etymologille luulisi olevan selvää, että Koposen lanseeraama metodi vie totaaliseen, täydelliseen mielivaltaan. Metodin selitysvaikutus on rajaton, ja siksi selitykset ovat arvottomia -- varsinkin noiden "neutraalien", "värittömien" sanojen selitykset. Teoreettisestihan tämän hypoteesin mukaan mitkä tahansa sanat, joissa on kahden tai useamman konsonantin yhtymä, voisivat olla deskriptiivistä lähtöä, erityisesti

sellaiset, joissa yhtymän ensimmäisenä konsonanttina on likvida (*l,r*) tai nasaali (etenkin *m*) tai *h* (siis esim. *kulta, parta, kumpu, kimppu, kihti, tuhka, tahko, vihko, vihta*). Tämän metodin puitteissa onkin sitten vain johdonmukaista, että Koponen lausuu vähän myöhemmin -- kappaleessa "Omaperäisistä ja lainasanoista" (s. 61-65):

"Sanojen *virva* tai *virta* etymologia ei kuitenkaan aukea pohtimalla, mikä "johdin" siinä oleva *va, ta*aines on, eikä niille (mahdollisesti) esitettävää vierasperäistä etymologiaa voisi perustella sillä, että "sana ei voi olla hämärtynyt johdos, koska sen johtimelta näyttävä elementti ei ole muotonsa, funktionensa, morfotaksinsa yms. puolesta minkään tunnetun johtimen kaltainen". (s. 63-64). Sillä lailla!

Normaalit etymologiset menetelmät, sananmuodostussäännöt ja sanojen rakenteiden äänteelliset ja morfologiset analyysit julistetaan siis noin vain tarpeettomiksi, pois viralta!

Tällaisen väitteen mielivaltaisuuden voi osoittaa helposti myös menetelmällä *reductio ad absurdum*. Jos *virta* perustuisi deskriptiivis-onomatopoeettisen juuren **vir-*

"laajennettuun juureen" **virt-* (samaa juureen myös *vireä, virkeä, vire*, s. 62), silloin voitaisiin samoin perustein väittää, että *kultaperustuu* "laajennettuun juureen **kult-* juuresta *kVl-* joka näkyy *u*-värisenä verbissä *kulista* 'kilistä, varsinkin kullan, kulkusten äänestä' (Nykysuomen sanakirja): *kulisevassakullassa*; samoin tietenkin *kilta* kuuluisi "laajennettuna juurena" verbin *i*-vokaaliseen varianttiin *kilistä* : *kilise-* : *kilta-* istunnossahan lasit kilisevät!; sitä paitsi *kalja* -- *kalista* -- on tietenkin juoma, jota siellä nautitaan, ja ainakin hampaat voivat kylmästä *kaljasta kalista*! Kangaspuiden kaide eli *pirta* kuuluisi tietenkin taas onomatopoeettiseen juureen **pVr-*, sen *i*-vokaaliseen varianttiin *piristä* (kuten *pirteä*): kangaspuilla kudottaessahan syntyy kaikenlaisia siriseviä ja piriseviä ääniä; ja Koponen todella palauttaa eteläviron sanan *pard* 'päre' tämän juuren laajenteeseen! Nythän kuitenkin satumme tietämään, että *kulta, kilta* ja *pirta* ovat lainoja (samoin muuten myös *kalja*!). -- Ja niin on tietenkin myös *virta* (← balto-slaavin **virta-* > puolan *wart* 'virta', **virt5a* > joennimi *Warta*, Petri Kallio; vrt. myös liettuan *virtis* 'vesipyörre, erityisesti virrassa'). Voidaan lisäksi osoittaa, että (lähes?) kaikki muutkin *-rt*-yhtymän sisältävät sanat, joiden *-t-* ei kuulu johtimeen, ovat lainoja.

Koposen väitöskirjassaan esittelemissä etymologioissa "deskriptiivisillä juurilla" on jo huomattava osa (vrt. esim. nrot 9, 27, 55, 78, 165, 185, 187, 330). Niihin ja niiden merkillisyyksiin en voi syventyä tässä, samoin kuin en myöskään ota kantaa hänen väitöskirjansa pääsisältöön, eteläviron sanaston alkuperään (yleisemmin).

Vielä on kuitenkin pakko mainita seuraava pelottava tapaus. Koponen ehdottaa, että *kehrä*, suomen itämurteiden *keträ*, estn. *keder* (gen. *kedra*) '(värttinän) pyörä', (alun perin, kuten vieläkin liivissä ja mordvassa, 'värttinä') olisi *rä*-johdos, jonka kantasana olisi **keVcä* > *kehä*, joka puolestaan sisältäisi "onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren **keVc-* ja vartalonvokaalin" -ä. **keVcä* > *kehä*-sanana "semanttinen motivaatio" olisi "pyörivän, kiekkomaisen esineen ääni" (s. 64-65). *kehrä, keträ, vepsän kezr* (< **kesträ*) on kuitenkin mitä ilmeisin laina indo-iranilaiselta taholta, sitähän tukee jo sanan

struktuurikin: suomessa kun on vain neljä alkuperäisen *-str-* -yhtymän sisältävää sanaa, jotka kaikki ovat (odotetusti) lainoja. **kesträ* on peräisin esi-iranilaisesta asusta **kestro-* > kantairanin **Vcastra-*, jonka vastine iranilaisessa paVston (afgaanin) kielessä merkitsee 'värttinä' (= idg. **ketstro-* > muinaisintian *catträ-*, *c5attra-* 'värttinä'). -- Miksi sitä paitsi olisi valittu fonotaktisesti outo tai mahdoton sekvenssi **-Vcr-*, tiedämmehän, että suffiksi *-ra* vanhastaan liittyy vokaalivartaloihin: *pisa-ra*, *ava-ra* jne., ja myös indo-iranilainen lainasana *vasara* < **wa/sara* on saanut välivokaalin *-a-* ääntämisen helpottamiseksi (originaali oli kaksitavuinen **vajra-*). Sitä paitsi oletetulle äännekehitykselle *** -Vcr-* > ims. **-str-* ei tunneta rinnakkaistapauksia. Eikä suomalais-ugrilaisessa perusvartalossa **keVcälöydy* mitään onomatopoeettis-deskriptiivistä sointia eikä merkitystä, mikä viittaisi pyörivän esineen ääneen: suomessa *kehä* 'piiri, rengas, ympäry'; huoneen hirsisalvos; (ikkunan, oven, taulun) raami'; mordvassa, marissa 'aurinko, päivä', mansissa '(astian) vanne', hanti 'rysän tai merran vanne' (Suomen sanojen alkuperä I 337). "Onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren" **keVc-* olettaminen on siis täysin *ad hoc*, hihasta tempaistu. Voisi sanoa myös: todella kehäpäätelmä.

Normaali etymologinen todistelu -- esim. rakenneanalyysi, fonotaksin (äännerakenteen) ja johto-opin sääntöjen huomioonotto, semanttisiin ja äänteellisiin paralleelitapauksiin tukeutuminen -- on siis Koposen metodin mukaan poissuljettu ja arvoton -- jos sana vain jotenkin näyttää tai saadaan näyttämään (tai mahdollisesti on kerran näyttänyt) "deskriptiiviseltä" tai "ekspressiiviseltä". Ja taas siitä, onko jokin sana (ollut) ekspressiivinen, päättää Koponen ilmeisesti itse. Tämä merkitsisi kaiken objektiivisen tutkimuksen loppua. Tämä on pelottavaa erikoisesti siksi, että Koponen on kuulunut suomen kielen uuden etymologisen sanakirjan (SSA = *Suomen sanojen alkuperä* 1-3 1992-2000) toimituskuntaan.

Kari Liukkosen etymologinen avaus: mahdollisimman monta balttilaista lainaa

Hiljattain ilmestyneessä tutkimuksessaan (1999: *Baltisches im Finnischen*, SUST 235) Kari Liukkonen edustaa täysin päinvastaista linjaa kuin Koponen. Hän yrittää löytää mahdollisimman monta lainasanaa. Tosin ei mitä tahansa lainaa, vaan nimenomaan balttilaista lainaa. Lainaselityksiä on kirjassa 100 kappaletta, aakkosjärjestyksessä. Kun tekijä on itse baltologi, odottaisi kypsää tulosta ja järkeviä etymologioita. Kuitenkin jo pikainen silmäys kirjaan hätkähdyttää, ja mitä enemmän siihen syventyy, sitä merkillisemmältä se näyttää. Kun tutkimus kuitenkin on -- kuten sanottu -- julkaistu arvostetussa sarjassa, sitä ei voi noin vain sivuuttaa. Liukkonen on kyllä kiitettävästi löytänyt sanoja, joille ei vielä ole selitystä. Mutta metodi "lainaa baltista mihin hintaan hyvänsä" ei vie vakavaa tutkimusta eteenpäin. Baltologian hallinta ei yksin riitä, jos lainatodistelut ovat sellaisia kuin tässä kirjassa.

Tässä kirjoituksessa voin käsitellä vain muutamaa tapausta. Yritän tyypitellä niitä ryhmiksi niiden heikkouksien mukaan.

Semanttinen mielivaltaisuus näkyy useimmissa etymologioissa. Postuloidaan hypoteettisia "alkumerkityksiä", joiden on määrä oikeuttaa kulloinenkin selitys. Postuloidut merkityshehityksetkään eivät yleensä ole mitenkään luontevia, eikä niille löydy semanttisia paralleleja, rinnakkaistapauksia.

Sanan *häät* (yksikkömuoto *hää* on käytössä vain yhdyssanoissa) Liukkonen palauttaa varhaiskantasuomen asuun **Vsänä* ja selittää, että se on lainaa baltin sanasta **Vzang5a* 'askel' (vrt. liettuan *Vzengti* 'astella, kulkea, mennä'): avioonhan astutaan. Baltin sana olisi siis Liukkosen mukaan lainautuessaan merkinnyt jotain sellaista kuin **(juhlallinen) askel'* tai **'askeleen otto'*.

Tässä näkyy argumentointitapa, joka toistuu kerta kerran jälkeen: itämerensuomen sanoja, joilla ei näyttäisi olevan semanttisesti mitään tekemistä oletetun baltin originaalin kanssa, selitetään silti lainoiksi ottamalla avuksi eräänlainen vapaa assosiaatio. Vapaasti assosioiden, mielteitä toisiinsa yhdistellen, voidaan todella melkein aina löytää jotain yhteistä kahden käsitteen välille. Etymologioinnissa on kuitenkin kyse uskottavuudesta. Varsinkin lainasanatutkimuksessa tällainen metodi vie täydelliseen mielivaltaan. Tässä juuri on ero etymologointiin, jota harjoitetaan saman kielikunnan sisäisillä kentillä. Siellä on kyse äänneiden identtisyydestä. Jos voisimme esim. osoittaa, että tietyn indoeurooppalaisen kielen sanalle 'häät' löytyy tietystä toisesta indoeurooppalaisesta kielestä (siis sukukielestä) äänteellisesti identtinen sana, joka merkitsisi esim. 'askelta', voisimme todella esittää arvion, että sanat kuuluvat yhteen, eli ovat muodollisesti "sama sana", mutta tietenkin asia kaipaisi vielä täydentävää tutkimusta, jossa otettaisiin huomioon koko indoeuroopan sanakenttä, 'häitä' merkitsevien muiden sanojen semanttinen motivaatio jne. Mutta tuskin missään tapauksessa voisi lähteä merkityksestä **(juhlallinen askel)*, vaan yhteys perustuisi pikemminkin häätansseihin tai hääkulkueisiin tms.

Lainasanojen ollessa kyseessä ei kuitenkaan ole geneettistä äänneyhteyttä, ei ole siis "samaa sanaa", ja siksi tämäntapaiset täysin vapaan assosiaation menetelmät jäävät arvottomiksi: teoreettinen selitysvoima on nimittäin jälleen liian suuri, (lähes) rajaton. Metodi, joka "selittää" mitä tahansa, ei selitä enää mitään. Jotta selitys olisi uskottava, lainasanan merkityksen pitäisi jossain määrin -- mieluummin aika tarkasti -- vastata originaalinsa merkitystä; tai ainakin merkityseron pitäisi olla sellainen, että se on luonteva selittää. Semanttisten rinnakkaistapausten löytyminen vahvistaa aina selitystä, jos kyseessä on erikoinen semanttinen kehitymä. -- Liukkosen selitys on äänteellisestikin epäonnistunut: baltin *-ng-* [*-ng-*]:ää pitäisi tietenkin vastata varhaiskantasuomen *-nk-* (**Vsänkä*), eli pitäisi olla suomen ***hänkä*.

Baltin 'tietää, tuntea'- pesyeestä juontavat Liukkosen mukaan juurensa seuraavat neljä sanaa: *himo*, *hint*a, *ihme* ja *ihminen*; sanat *himo* ja *ihme* jopa samasta baltin sanasta **Vzinm5e*. Siitä olisi lainautunut varhaiskantasuomeen **VsimV*, jonka merkitys olisi ollut suunnilleen 'merkki' kuten sen balttilaisen originaalinkin. *himo* selittyisi nyt semanttisesti siitä, että voi sanoa esim. *osoittaa*, *tuntee himoa* (!). Mutta tietenkin voi

osoittaa / näyttää ja tuntee mitä tahansa: *opas osoitti rakennusta* jne. Ajatus on siis täysin käsittämätön. (*ihme*: ks. tuonnempana.)

Hinta taas olisi oikeastaan 'tunnettu' (vrt. liettuan partisiippi [neutri] *Vzinta*'tunnettu'): koska hintahan on muka tunnettu! Miksi ihmeessä juuri tunnettu? Voihan hinnasta yhtä hyvin sanoa, että se on korkea / kallis tai halpa, sopiva -- tai pikemminkin tuntematon. Hinnastahan on ollut tapana tinkiä, siitä on sovittu vasta kauppaa tehtäessä! (Tietenkään tällaisetkaan merkitykset eivät silti sovellu oletetun lainaoriginaalin merkitykseksi -- eikä mikään muukaan laatua kuvaileva sana!) Muka semanttisina paralleeleina esitetään saksan *preisbewußt* 'price-conscious'(!), mikä tietenkin on jotain aivan muuta, ja englannin *tarif* 'tavara-, hintalista', sen arabiankielinen originaali kun merkitsee 'tiedoksianto'(!).

Ihminen < vanhempi muoto *inhiminen* = *inhimi-nen* on kirjoittajan mukaan "ein eindeutiges baltisches Lehnwort" ('yksiselitteinen balttilainen laina') ja on lainautunut baltin adjektiivista, sen feminiinimuodosta, **inVzinm*%*oo*, jota vastaa nykyliettuan feminiini-asu *iVzymi*, Liukkosen mukaan adjektiivi on merkitykseltään mm. 'kuuluisa, tunnettu' ("berühmt, bekannt"). Varhaiskantasuomen "lähtömerkitys" olisi ollut 'naispuolinen tuttu' ("weibliche Bekannte"), josta sitten helposti olisi kehittynyt merkitys 'naispuolinen elämänkumppani, (avio)vaimo' ja vasta myöhemmin 'naispuolinen henkilö' ja lopulta 'ihminen'.

Nyt kuitenkin kyseinen adjektiivi *ei* merkitse neutraalisti 'tunnettu'. Sehän on prefiksillä *in* muodostettu asu, joka merkitsee suunnilleen samaa kuin prefiksitönkin adjektiivi *Vzymus*, *Vzymi*, substantiivikantana on jo mainittu liettuan *Vzymle* 'merkki'. Merkitys on täten (sanakirjojen mukaan): 'komea, huomattava, nimekäs, merkittävä, erinomainen, kuuluisa, ylhäinen'. Olisi aivan epätodennäköistä, että itämerensuomen *ihminen* olisi semanttisesti motivoitunut adjektiivista, jonka merkitys on tällainen: 'merkittävä, kuuluisa (nainen)'. Mutta sitten lisäksi: on aivan mahdotonta, että tällainen prefiksillinen adjektiivinen johdos olisi ollut kielessä olemassa jo varhaisimpien balttilais-kosketusten aikaan, siis myöhäisintään n. 3000 vuotta sitten. Enkä muutenkaan tunne yhtään esimerkkiä siitä, että 'ihmistä' merkitsevä sana olisi motivoitunut edes neutraalimmasta 'tunnettu'-merkityksestä. Liukkosen kaavailema semanttinen kehitys on tietenkin muutenkin epäuskottava. Nyt onkin sitten Eino Koponen (2000) Tarton fennougristikonferenssissa esittänyt uuden tulkinnan, jonka mukaan *ihminen*olisikin johdos sanasta *ihme* (ks. *Facing Finnic*, Castrenianumin toimitteita 59, s. 100-112). En voi paneutua tähän, totean vain, että tässä Koponen ei ole soveltanut juurihypothesiaan, vaan perustelee etymologiaansa hyvinkin monimutkaisesti perinnäiseen tapaan. Se metodi kun nyt sattuu taas sopimaan tällä kertaa.

Sanalle *veli* (**velji* < **velje*) Liukkonen on löytänyt mielestään sopivan *5e*-vartaloisen balttilaisen originaalin: baltin **velj5e* > liettuan *velle*. Merkitys on kuitenkin vähemmän sopiva. Sana merkitsee nimittäin 'kuolleen sielu, aave' ('Seele des Verstorbenen, Geist'), monikossa 'kuolleiden aavemaiset haamut' ('geisterhafte Gestalten der Verstorbenen'); tästä johdettu sana liettuan *velnias* merkitsee 'paholainen, piru'. Liukkonen olettaa

kuitenkin rohkeasti seuraavaa semanttista kehitystä: 'kuolleen aavemainen haamu' > 'kuollut kummittelijana' > 'kummittelija (kaksoisolento: Doppelgänger)' > 'veli'. Tällainen semanttinen kehitys on hänen mukaansa ymmärrettävä ("einsehbar"). Minusta, ja nähdäkseni kenestä hyvänsä, tämä kehitys on kyllä täysin käsittämätön ("uneinsehbar").

Suomen *noki* muka olisi saatu baltin sanasta, jota edustaa liettuan *nagIe* 'sormenkynsi'. 'Noen' ja 'kynnen' välistä ammottavaa semanttista aukkoa Liukkonen yrittää täyttää olettamalla, että baltin sanan "alkuperäinen merkitys" onkin "todennäköisesti" ollut 'kynnen reuna, kynnen alla oleva lika'. Ja tästä sitten päästäänkin 'nokeen', nimittäin siten, että kaskea poltettaessa kynnen alle meni nokea (!).

Sanat *suo* ja *suoja* esitellään 'seisomista' merkitsevän verbin balttilaisesta johdoksesta saatuina sanoina. Saman perusverbin siitä johdoksesta, jota edustaa liettuan *stuomuo* 'vartalo', juontuisi hänen mukaansa myös *Suomi*. Kummallista selitystä perustellaan semanttisesti mm. sillä, että kyseiseen indoeurooppalaiseen 'seisoa' -verbiin kuuluvalla saksan sanalla *Stamm* '(puun) runko' (< länsigermaanin **stamma*-) on tunnetusti myös merkitys 'heimo'. *Stamm* -sanana 'heimo'-merkitys ei tietenkään ole alkuperäinen vaan myöhempi metaforinen kehittäminen 'puunrungosta': vrt. keskiyläsaksan *stam* 'Stamm; Geschlechtsstamm, Abstammung'. Siitä ei voi mitenkään päätellä, että baltin 'vartaloa' merkitsevällä sanalla olisi ollut muinoin sama merkitys (joka myöhemmin olisi täysin hävinnyt!), kyseessä ei ole edes sama sana -- eikä sama merkitys. Yhtä hyvinhän voisi väittää, että esim. latinan samaan indoeurooppalaiseen verbikantaan kuuluvalla sanalla *statura* 'vartalo' on ollut kerran merkitys 'heimo'! Sitä paitsi motivaatio 'heimo' ei näytä yleensä esiintyvän heimojen nimissä (sana *heimo* itse on muuten jo balttilainen laina). Sen sijaan 'ihmiset' on tavallisin kansojen ja heimojen nimien motivaatio. Myös Liukkonen toteaa tämän, ja esittää siksi, että *Suomi* on balttilaisena lainana voinut alun perin merkitäkin yksinkertaisesti vain 'ihmiset' tai 'kansa'. Tämä on jo toinen semanttinen hyppy tässä "selityksessä". Merkitykseen 'ihmiset' päädytään aivan muulla tavalla (ks. Petri Kallio, *Suomi*(ttavia etymologioita), *Virittäjä* 1998, s. 613-620).

Vielä lyhyesti muita esimerkkejä semanttisesta mielivallasta: *hiki* (baltin verbistä 'paskantaa', substantiivinen vastine liettuan *VsikIe* 'perse'), *kalja* (vrt. liettuan *galia* 'voima'), *kehdata* (vrt. liettuan *kekVsti* 'ryhtyä huoraksi'), ilmansuunta *luode* (liettuan *klotis* 'kohtalo, osa'), *länsi* (liettuan *lemtis* 'kohtalo'), sisäelin *perna* (liettuan *sparnas* 'siipi': pernaa kuulemma voi pitää 'siivenmuotoisena'), suomen murt. *päntä* 'joukko, parvi' (liettuan *pentis* 'kirveen selkä; kantapää'), *velka* (liettuan *velkIe* 'köysi, jolla ies kiinnitetään auraan', *vilkti* 'raahata, vetää'). Luetteloa voisi helposti jatkaa.

Äänteellisiä ad hoc -selityksiä

aurinko-sanana pitäisi Liukkosen mukaan juontua (toteamattomasta) balttilaisesta asusta **auVsringa* 'mikä liittyy aamuruskoon'. Odotuksen mukainen **auhrinka* olisi tyypistynyt asuun **aurinka* / *aurinko* fonotaktisista syistä (siis koska tuollainen äänneketju olisi ollut mahdoton). Tämmöisissä tapauksissa kuitenkin juuri diftongi häviää: odottaisi siis asua **ahrinko*: vrt. *nouse-*, mutta kausatiivijohdos *nos-ta-*. Aurinko esiintyy murteissa vain (länsi)suomessa ja on kieltämättä arvoituksellinen sana; siinä on ilmeisesti sama suffiksi kuin esim. lainassa *vahinko* (lainattu kantaskandinaavista: vrt. muinaisislannin *vá* 'vahinko, onnettomuus, vaara' < **w5aha-* < kantagermaanin **wanh5o*).

Itämerensuomen **imeVs* > suomen (murt.) *ime(h)*, kirjakielen *ihme* on Liukkosen mukaan syntynyt dissimilatorisesti vanhemmasta, täysin hypoteettisesta asusta **VsimeVs*, joka taas juontuisi baltin sanasta **Vz%onm5e* 'merkki', samasta siis kuin suomen *himo*! Tämmöiset dissimilaatiot ovat kuitenkin aivan tuntemattomia. Meillähän on esim. *home(h)* ja *hame(h)*, nämäkin lainoja. Päinvastoin, tunnemme ainakin yhden esimerkin siitä, että sanan alkuun on syntynyt epäetymologinen lisä- **Vs-* > *h-*: *hiha* < **VsiVsa* (> saamen *sassi* 'hiha') palautuu vanhempaan asuun **iVsa* (= mordvan *oVza*).

Balttilaisia originaaleja ei löydy, ne vain oletetaan

Esimerkiksi *hauki*-sanalle rekonstruoidaan lähtömuodoksi baltin **Vsauk5e*. Sanan pitäisi olla *k*-johdos baltin verbivartalosta **Vsau-* (> liettuan *Vsautimm.* 'ampua, juosta nopeasti'). Tämmöinen selitys operoi peräti kahdellatuntemattomalla suurella: oletetaan tuntematon sana/johdos ja tuntematon motivaatiomerkitys, josta sitten johdetaan denotaatiomerkitys (varsinainen merkitys) 'hauki': **"(nopeasti) ampaiseva" = 'hauki'.

Ehkä kaikkein merkillisin väite on se, että suomen *koipi* juontuisi baltissa muka esiintyneestä kahden sanan kontaminaatiosta, sanojen, joita vastaavat liettuan *koja* 'jalka' ja *staibis* 'sääri'. Tämmöisestä kontaminaatioasusta ei tietenkään ole mitään näyttöä.

Balttilaisten verbien leksikaalistumattomien partisiippien oletaminen lainojen lähteiksi

Jo oletamus, että tällaiset verbiparadigmojen "elävät" osat, joilla ei ole mitään leksikaalistunutta käyttöä, olisivat lainojen lähtömuotoina, on sinänsä oudoksuttava. Miksi olisi lainattu vain verbin joku partisiippi, miksi ei mieluummin koko verbiä? Mutta myönnettäköön, etukäteen tällaistaakaan ei voi kokonaan jättää vaille huomiota. Mutta ainakin semantiikan pitäisi silloin olla vedenpitävästi kunnossa. Liukkosen esimerkeissä ei yleensä näin ole.

Suomen *ensi* selittyy Liukkosen mukaan lainatuksi baltin *eiti* 'mennä; tulla' -verbin vanhasta aktiivin partisiipin preesensin feminiiniasusta(!) **ent%*; feminiini siksi, että baltin 'kerta' -sanakin (josta suomen *kerta* on lainattu) oli feminiini: 'ensi kerta' = 'tuleva kerta'. Suomen *ensi kerta* merkitsee kuitenkin myös 'ensimmäinen kerta' ("eka kerta"), vrt. myös *ennen* 'früher, einst', *entinen* 'vorig, früher, ehemalig' jne. Suomen *ensi*-sanalle on sitä paitsi jo osoitettu vastine saamesta (Lehtiranta, Sammallahti): saamen *ovda* 'esi-, *ovdal* 'ennen', mikä tietenkin jo yksinään sulkee balttilaisetymologian pois (saamen sana ei nimittäin palaudu *-nt-* -yhtymälliseen asuun).

Hinta -sanasta oli jo puhe, ja *häntä* -sanankaan selityksestä ei voi keskustella vakavasti. Viimeksi mainitun pitäisi juontua baltin asusta **Vzengta-*, joka on preteritin (passiivinen) partisiippi verbistä (liettuan) *Vzengti* 'mennä, astella', siis olla samaa(!) kantaa kuin *hääät*: *häntä* olisi muka ollut jotain sellaista kuin "ulos ojennettu, esiin työnnetty"(!). Sitä paitsi odottaisi asua ***hähtä* < varhaiskantasuomen ***Vsäktä* : vrt. *juhta* < **jukta-* baltin **jungta-* [junkta] (mikäli jälkimmäinen suomen sana ei ole iranilainen laina).

Väriadjektiivin *musta* Liukkonen selittää lainatuksi partisiipista **muVsta-*'lyöty' (vrt. liettuan *mùVsti* 'lyödä'): koska lyödäänhän silmä mustaksi! Yhdistelmä on äänteellisestikin mahdoton, koska odottaisi tietenkin asua suomen ***muhta* < ***muVsta*. Koska baltin verbin indoeurooppalainen etymologia on epäselvä, Liukkonen laskee sen varaan, että verbissä olisi ollut alkuperäinen *-s-* ja että ns. *ruki*-säätö ei olisi toiminut. Tämä on tietenkin *ad hoc*: *-s-*:llisiä muotoja ei liettuasta ole tavattu.

Onnistuneitakin etymologioita on, mutta ...

Liukkosella on muutamia onnistuneitakin etymologioita, kuten esim. *haastaa* (vrt. liettuan *Vzosti*, *Vzostu* 'puhua, parantaa loitsulla, sanoa', *iVs-Vzasti*, *-Vzandu* 'sanoa sana'); *kuohu* (vrt. liettuan *goVza* 'kuohu'); *lasta* (vrt. latvian *lapsta* 'lapiö'); suomen murt. *lojo* 'pitkä matkareki' (vrt. liettuan mon. *Vslajos* 'parivaljakon vetämä kuorma-, matkareki'); tuttu vesikasvin nimi *lumme*, gen. *lumpe(h)en* (joskus myös 'Nuphar, ulpukka') (vrt. liettuan harvinainen muoto mon. *lugmiai* 'ulpukka', yks. *lugmis*; tavallisesti *-gn-*); adjektiivi *tuore* (vrt. liettuan *doras* 'hyvä, kelvollinen, käyttökelpoinen, kunnollinen' jne.; merkityserosta huolimatta pidän etymologiaa oikeana, sillä *tuore* vaikuttaa jo struktuuriltaankin lainalta, eikä muuta selitystä löytyne. Lainaadjektiivit sitä paitsi ovat merkitykseltään usein muutenkin originaaliinsa nähden horjuvia); kasvinnimi *vaivero* 'Chamaedaphne calyculata (kanervakasveihin kuuluva varpu)' (vrt. liettuan *vaivoras* 'juolukka, Vaccinium uliginosum', murteissa myös muista varvuista); **varas*, *varhainen* 'aikainen' (vrt. liettuan *voras* 'vanha', saameen lainautunut merkityksessä 'vanha': saamen *vuoras*). Lisäksi Liukkonen käsittelee useita etymologioita, jotka sinänsä ovat jo vanhastaan tunnettuja. En puutu niihin.

Vaikka tekijällä siis on joitakin onnistuneitakin etymologioita, on pakko todeta, että ylivoimaisesti useimmat selitykset ovat edellä kuvatun tapaisia. Tuollaisilla "metodeilla" ei saavuteta pysyviä tuloksia. Päinvastoin: etymologista tutkimusta ryvetetään lokaan, tehdään suorastaan naurunalaiseksi. Baltologinkaan ei pidä yrittää johtaa kaikkea baltista.

Lopuksi

Tämä kirjoitukseni, samoin kuin jo viime vuoden syyskuussa Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa pitämäni esitelmä, on syntynyt huolesta etymologisen tutkimuksen nykytilasta Suomessa. Jos olisi kyse vain näistä kahdesta sananselittäjästä, tilanne ei olisi ehkä kovin vakava. Mutta näin onnellisesti asiat eivät ole. Koposen "metodin" tapaista löyhää ja mielivaltaista sanojen yhdistelyä, ainakin vaihtoehtoisina selityksinä mainittuina, tapaa uudessa, vasta valmistuneessa suomen etymologisessa sanakirjassa (*Suomen sanojen alkuperä* = SSA) yllättävän paljon: ks. esim.

hakusanoja *räme*, *sammua*, *vihko*, *vihta*, *viiksi*, jopa *virta*!; *räme* voisi muka kuulua ääntä matkivaan verbiin *rämistä*, *vihko* ja *vihta* voisivat taas kuulua verbiin *vihistä*! Muutenkin on merkkejä siitä, että jotkut nuoret tutkijat ovat -- omien pohjatietojensa hataruuden takia -- taipuvaisia soveltamaan tuollaista löyhää yhdistelyä saadakseen uutta ja näyttävää aikaan. Toisaalta samainen SSA on ottanut vakavissaan myös esimerkiksi Liukkosen edellä kommentoimani aivan mielikuvituksellisen *Suomi*-selityksen. Siksi on pakko toimia vanhan viisaan ohjeen mukaan, jota on ollut kautta vuosisatojen tapana siteerata Ovidiuksen kiteyttämässä muodossa (hän ei tosin tarkoittanut tieteellistä tutkimusta!): *Principiis obsta; sero medicina paratur, cum mala per longas convaluere moras* (eli vapaasti suomentaen: Vastusta tautia heti sen alkuvaiheessa!; lääkitseminen on myöhäistä silloin, kun vaivat jo ovat pitkän viivyttelyn takia päässeet pahoiksi).

Jos vakavissaan ruvetaan esittämään, että sanat *tarjota*, *tarmo*, *turha*, *turmella*, *turva* jne. ovat jonkinlaisen "deskriptiivisen juuren" **tVr-* "laajenteita" (**tVrC-*), tai että *noki* juontuu baltin 'kynnestä' ja *Suomi* on syntynyt baltin 'vartaloa' tarkoittavasta sanasta, niin onhan jonkun sanottava jotain. Hyssyttelyä ei voi rajattomiin jatkaa, jonkun on puhkaistava kupla. Olen sen tässä yrittänyt tehdä. Jäljitettyäni kolmekymmentä vuotta suomen vanhoja germaanisista, balttilaisista, indo-iranilaisista ja kantaindoeurooppalaisista lainasanoista ja nyttemmin Suomalais-Ugrilaisen Seuran kunniajäseneneksi kutsuttuna olen pitänyt sitä suoranaishana velvollisuutenani, olkoonkin, että se varmaan aiheuttaa mielipahaa.

Sanojen alkuperän tutkiminen, etymologointi, ei ole suinkaan mitään mutua-homma. Se on -- tai sen pitäisi olla -- ankan kurinalaista tutkimusta, jossa käytetään hyväksi kaikki mahdollinen tieto. Ennen kaikkea siihen sisältyy sanojen äänne- ja muotoasun tarkka puntarointi jo olemassa olevan tietoa-aineksen valossa. Tietenkin tulokset ovat silti usein suhteellisia: hyvänkin selityksen syrjäyttää selitys, joka on vielä parempi. Mutta näinhän on kaikissa tieteissä. Tutkimuksen tarkkuudesta ja kurinalaisuudesta voi saada

käsityksen tutustumalla esimerkiksi Elmar Seeboldin käsikirjaan *Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache* (München 1981). Saman tutkijan käsialaa on nykyinen saksan kielen etymologinen sanakirja (*Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23. painos, 1995).

Sanojen etymologia kiinnostaa, hyvin ymmärrettävistä syistä, myös ns. suurta yleisöä. Erityisesti lainasanoista saadaankin sellaista tietoa esihistoriasta, mitä ei ehkä mistään muusta lähteestä voisi saada. Ne kertovat kulttuurin innovaatioista ja niiden iästä, lisäksi kielikontaktien ajasta ja paikasta, esi-isiemme asuinaloista.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston germaanisen filologian emeritusprofessori ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran kunniajäsen. Kirjoitus perustuu Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 15.9.2000 pidettyyn esitelmään "Huomioita viimeaikaisesta etymologioinnista", sen kahteen ensimmäiseen osaan. Vieraskielisten esimerkkisanojen kirjoitusta on yksinkertaistettu jättämällä pois mahdollisimman paljon diakriittisiä erikoismerkkejä.